

Mihályi Molnár László

A kezdetek öröme, kínja és szellemi nyomorúsága

(A felvidéki magyar írásbeliség és irodalom újrakezdése a jogfosztás évei után a kommunista diktatúra árnyékában, Mács József nyomát követve)

Mács József az 1945 utáni felvidéki magyar prózairodalom alapozó nemzedékének három legjelentősebb alkotójának egyike Dobos László és Duba Gyula mellett. Ezt a megállapítást a halála előtti utolsó két évtized művei csak megerősítették.

Aki végigolvassa Mács regényeit, s megpróbál összegezést végezni, az hamar rádöbben, hogy a felvidéki magyarok elmúlt évszázadának egyéni és közösségi sorsa fonódik össze bennük: hol ilyen, hol olyan hangsúllyal, de a kiszolgáltatott, jóhiszeműen lépne csalt, becsapott majd védtelenné tett állapotában meglopott vagy meggyalázott emberek, közösségek sorsának alakulásával foglalkozik. Hogy lehet ezt megélni, elviselni, kibújni alóla, ellenállni, megmagyarázni másoknak, hogy lehet ezt továbbvinni, hogy közben megőrizhessük tartásunkat, emberi arcunkat, vagy ki-ki hogyan magyarázza, hogyan hazudik másoknak, de sokszor már önmagának is, hogy szégyelli gyalázatát, titkolja a gyalázattevőt vagy száll vele szembe, hogyan ügyeskedik, milyen stratégiákat eszel ki a maga védelmére, miként helyezkedik, húz hasznot belőle a másik... És hogy lehet erről hitelesen és irodalmilag is jól számot adni (főleg a kommunista és sovinszta cenzúra és állambiztonsági megfigyelések idején).

Mács már beleszületett a kiszolgáltatott helyzetbe, de még friss seb volt a trianoni gyalázat, ezt hallotta a felnőttek beszélgetésében, panaszaiban, ezt látta a konokan hallgató emberek szemében is. Sokan úgy élték meg, hogy a világháborúnál nagyobb katasztrófa nem szakadhatott volna ránk, aztán a béke helyett arra döböntek rá, hogy a háború csak bevezető volt az országrabló trianoni daraboló gyilkosok hóhérmunkájához. Ezt az iskolában nem tanították, az első csehszlovák megszállás időszakában beszélni is tilos volt róla, aztán a második háború alatt majd utána még nagyobb megpróbáltatás érte a felvidéki magyar közösséget, amit Mács már kamaszodó fejjel, értelemmel és kíváncsisággal élt meg. Jó emlékeztető megfigyelő volt, de nem csupán a látottak és hallottak érdekelték, hanem a történések háttere, lelki motivációja is. Ennyi is elegendő, hogy írói ambíciókat gerjesszen, ami arra kényszerít, hogy az ember megszerezze hozzá az eszközöket is. Olyat, mint szókinccs, nyelvi megformálás, kompozíció. Ügyelve a mértékre és arányokra, stílusra. Persze az indulás, az ötvenes évek elején, a világháború után s

a jogfosztás éveit követően a kommunista diktatúra és a személyi kultusz időszakában nem volt egyszerű, amikor vagy a léleknyomorító beolvadás vagy valamilyen nyaktörő mutatványok révén lehetett életben maradni.

A jogfosztás és egyéb törvénytelenések sötét időszaka (1945-1949) alatt szünetelt, pontosabban be volt tiltva a magyar nyelvű könyv- és lapkiadás is. A bezárt magyar iskolák miatt sokan elhagyták az országot vagy még többen a szlovákban próbálták megérteni a tanító szavait, ami rengeteg esetben első lépés volt a beolvadáshoz. Jelentős viszont azok száma is, akik a határon átszökődve a közeli magyarországi iskolákban próbáltak szerencsét, amit a magyar oktatásügy nem gátolt, a határellenőrzés azonban nem volt mindig elnéző. Mács későbbi önéletrajzi művében (*A sötétség gyermekei*) saját élmények alapján erről is képet kapunk, ahogy gyerekként a sötétben, rejtőzködve, lopva szökődtek a magyar szó, a magyar iskola felé a megmaradás pislákoló reményével.

Az írók közül, akik nem veszték oda a háborúban, sokan Magyarországra távoztak, mint Győry Dezső vagy Mécs László is, vagy máshová emigráltak, mint Tamás Mihály (Ausztráliába). A régi alkotók közül Fábry Zoltán, Egri Viktor és Szabó Béla jelentkezett az elsők között a frissen meginduló lapokban. Az Új Szó 1948. december 15-én jelent meg először hetilapként, majd 1949. május 1-jétől a kommunista párt napilapja. 1950 márciusától a *Szabad Földműves* jelentkezik, majd az *Alkotó Ifjúság*, amely 1950 végétől 1953 közepéig kéthavonként, majd havonként jelent meg. A gyermek- és ifjúsági lapok is megjelennek: *Pionírok Lapja* (1950) havilap az úttörőknek, Új Ifjúság (1952) az ifjúsági szövetség hetilapja. 1952. januártól a kisdobosok, alsótagozatosok havonta megjelenő képeslapja a *Kis Építő*. A Csemadok (a felvidéki magyarok kulturális szövetsége) 1951 októberétől jelenteti meg a Fáklya című lapot, majd ezt váltja fel 1956 után a HÉT (később csak *Hét*) hetilap. A kommunista pártvezető szerepének biztosítása érdekében minden lap élére csak megbízható és a felsőbb pártszervek által kijelölt pártkáderek kerültek, de a szerkesztőségekben is követelmény volt, hogy túlsúlyban legyenek a „megbízható elvtársak”, és a felsőbb pártszervek határozata, döntése, utasítása kötelező volt az alsóbbakra (ezt nevezték demokratikus centralizmusnak!). Így alakult ki az a helyzet, hogy lapok voltak, de kevés az újságíró, igyekeztek tehát a frissen létesült magyar tanszék diákjai közül toborozni, lehetőleg munkás-parasztszármazásúakat. Tömegével ragadtak Pozsonyban a bodrogközi, abaúji, gömöri vagy nógrádi fiatalok ebben az időben. Példa erre egy érdekes bejegyzés az Új Szóban 1951. február 9-én, pénteken a Szerkesztői üzenetek rovat alatt: „Örömmel köszöntjük levelezőink sorában a következő elvtársnőket és elvtársakat és várjuk mielőbbi beszámolóikat: Bordás Alica Rimavská Sobota, Dobos László Král. Chlmec, Suba Emil Košice, Erdélyi Ferenc, Marcelová, Egrecky Éva Nižný Pokoradz, Eperjessy Ottó Král Chlmec, Koller Szilveszter Rohovce, Kerekes István Filakovo, Kürth Zoltán Podunajské Biskupice, Kissimon Lajos Želovce, Laven

*Károly Šafárikovo, Lovicsek Béla Nýrovce, Molnár Géza Malé Blahovo, Major Ilo-
na Dolné Semerovce, Mács József Bratislava, Mátušová Mária Chrást, Páll László
Rimavská Sobota, Ollé József Kameniná, Tauses Vera Rim. Sobota, Tolvaj Berta-
lan Malé Trakany, Tóth Anna Selice, Papanitz Oszkár Praha, Nagy Terézia Čalavo,
Végh Gusztáv Zemianská Olca, Kovács Margit Bratislava.”*

Új Szó, 1951. 02. 09.

Itt jelenik meg először Mács József neve a lapban (Dobossal, Tolvaj Bertalannal és Lovicsekkel együtt). 1951. július 20-án a *lap Ifjúsági Szemle* című mellékletében már találkozhatunk első tudósításával az „Ifjúság vízduzzasztógát” építéséről *Egy brigádos beszámoló* címmel, s alatta újabb szerkesztői üzenetek, érdemes mindet idézni, mert ők később jeles irodalmárok lesznek: „*Mikus Sándor, Trat Družby. Várjuk mielőbbi beszámolódat*”, *munkádról és a tábor munkájáról Dobos László, Királyhelmec. Egyetemi felvételeddel kapcsolatban közöljük veled, hogy a járási Nemzeti Bizottság iskolaügyi osztályának hozzájárulása kell a kérvényhez, amit a legrövidebb időn belül adj be. Tolvaj Bertalan, Trakany. Az ígért fordítást és a kérdőíveket önéletrajzoddal együtt mielőbb küldjed be. Mács József, Priehrada Mládeže, Púchov. Beszámolódat megkaptuk. Kérjük, hogy a munka megszervezéséről és az egyes csoportok közötti versenyről írd a legközelebb.*”

Így szervezték, toborozták a szerkesztőgárdát a lapok.

A pályatárs Szőke József így emlékezik ezekre az időkre:

„*Mint jóformán mindenki a szlovákiai magyar irodalomban, pályáját Mács József is versekkel kezdte. Talán mert a vers: kiáltás, és nekünk 1951-ben kiáltanunk kellett, hogy vagyunk, hogy ismét létezőnk. Aztán újságokban cikkezett, satirikus karcolatokat, glosszákat írt. Ez is dac, szúrás, bökődés. Ez a dac mindmáig megmaradt benne, írói magatartása lett. Egyik legszebb, legköltőibb regényének epilógusában décáni hajóútról ír. Ott találkozott regénye hősével. A hajóúton én is jelen voltam, és később látnom kellett, hogy az élet nyomasztó valósága, miként változik Mács keze nyomán tiszta költészetté. (...) Humor és dac, a rideg kisebbségi valósággal együtt épült bele Mács emberi, írói értékrendjébe. Persze nem egyenlő, minden korban egyforma arányban és mértékben, hanem ahogy a való élet engedte, diktálta.*

A bátkai kőműves fia Sárospatakon, Miskolcon keresztül 1950-ben érkezett Pozsonyba. A magyarországi tanulás, elindítás egy egész életre meghatározó és szükségszerű, mivel a honi tájakon nem voltak magyar iskolák. Nem egyedül érkezett, hanem a felvidéki diákemberek egész seregével az éppen akkor nyiladozó nemzetiségi létbe, s nem mindenki a szlovák fővárosba jött, amely akkor még kevésbé volt szlovák, és kevésbé nagy, mint mostanában. „Éppen testhez álló”, ahogy Örkény István írta néhány esztendővel később egypercesében.

E seregnyi, félig értelmiségi, félig diák lett az erjesztő kovász nemzetiségi kultúránk, iskolarendszerünk, irodalmunk, sajtónk, tudományunk elindulásában, mivelhogy előző értelmiségünket szisztematikusan kiirtották avagy elűzték. A centrum eleve Pozsony lett, mivelhogy akkor centrum nélkül semmi sem létezhetett. A fiatal gárda pedig elszánt, öntudatos, nem érez felelősséget atyái háborús „bűneiért”, a hivatalos közegben viszont még működik a „büntudat” a háborút követő magyarelles szörnyűségekért. És ami a lényeg: mindkét közeg feledni akar, s ezért könnyedén kapja mindkettőjüket szárnyaira az újvilág építése. Az alig húszesztendő egyetemista, de máris újságíró Mács József és számos társa is Pozsonyban kezdi „szárnyalását” Bukdácsolva tanultuk új sorsunkat. (...) Mácsra hol Lőrincz Gyula szemüvegének rideg fénye csillogott, hol Dénes Ferenc haragja villámlott. És közben-ott volt még a fészekrakás súlyos gondja is. Egyetlen szoba a külvárosban. Szoba? Holmi idomtalan helyiség, amelyben Juci asszony sehogyse helyezhette el célszerűen a szerény bútorzatot.” (Szőke József: Író az irodalom szekerén, Irodalmi Szemle, 2001. április, 31–33. old.)

Mács is versekkel kezdte szerelmes ifjoncként, azzal hegyezte a tollát, de Pozsonyban a baráti kör (Ozsvald, Gyurcsó, Bábi, Dénes György) hatására abba is hagyta, majd a lírát becsempészte a novelláiba, de a kritikusok erről is lebeszéltek. Marad csak emlék, nem nagyon dicsekedett vele, azokkal sem, amelyek megjelentek például az Új Szóban a korszellem minden elvárásának megfelelően zengzetes jelzőkkel éltetve az aktuális éltetendőt. Volt viszont néhány elfogadhatóbb rimelgető ritmusgyakorlata is.

„Mács József: Tanulóifjúság köszöntője

*Csillogó szemekkel
Tekintek az őszbe,
Levél még nem pereg,
Nem röpköd a völgybe.*

*Egyre halványabb lesz
Tűző nap parazsa.
Megcsapkod szelével
Csiklandoz neszével
Őszi szél kacaja.*

*Illanóban a nyár
Őszben derűs emlék!
Csattogó kereken
Kanyargó völgyeken
Ifjú had száll felém!*

*Gyertek fiatalok,
Széllel röpjöljétek,
Hősi munka után,
Ahogy síkon hegyhát,
Büszkélük fejetek.*

*Induljatok ismét
Sikról hegy hátára.
Hol az ormon csillog
A bölcsesség vára.*

*S kiben a tudásszomj
Motorja az észnek.
Kitartó munkával
A várba beléphet.*

(Új Szó, 1952. augusztus 31., 4. old)

Első novellakísérlete 1952 április 23-án, a 4. oldalon jelent az *Új Szóban Tavasz* címmel. Feledhető írás, elbeszélésnek is kevés még, ezért maradjon meg a próbálkozás jelzője. Témája, hogy mi motiválja a kisparasztot, hogy belépjen a szövetkezetbe. Szerepet játszanak benne a beadási kötelezettség nagy terhei, amitől szabadulni kellene, és a fia is be akarna lépni, mert szereti a gépeket. No meg ráadásul a zsirosparaszt nagygazda kulák, akiből gyújtogató lesz. Csakugyan erőtlen próbálkozás. Nem csoda, hiszen ezt várták el tőlük, hogy ilyeneket írjanak. Ez a sematizmus. Ezért tett kísérletet inkább a satíra terén: alkatához is jobban illett, és nem kellett komolykodva feszengenie a szocializmus építésének világot rengető sikereinek dicsőítésével. Később gyakran emlegeti, hogy a nagy munkaversenyek idején írt *Háromszáz tyúk, egy tojás* című humoros története nem kellett az *Új Szóban*, de a Lúdas Matyihoz hasonló szlovák vicclap a Rohác elfogadta, és ott megjelent.

„Mindent a napi politika igénye szerint ítéltünk meg. Nem szerettük a könnyítéseket. Lapoknál dolgoztunk, tehát a lap elvárásai szerint válogattuk meg az elbeszélések témáját. Háromszázötven tyúk és egy tojás, Vágási engedély, Az új falu konyhája, Káderozom a szerelmemet stb. Elbeszéléseinkkel pillanatnyi helyzeteket akartunk megoldani vagy a megoldáshoz segítséget nyújtani. A kritika szintén csak a tartalmat vizsgálta műveinkben, formai kérdésekkel nemigen foglalkozott. Az új életről akartunk írni mindenáron, holott ezt az életet még nem ismertük. Másokkal együtt én is éreztem ezt, és elég hamar rájöttem, hogy múltból vett témákkal is szólhatok a mához, még hozzá hitelesen. (...) Abban az időben Lőrincz Gyula, az *Új Szó* főszerkesztője a semmiből teremtett szlovákiai magyar újságírást. Nekem is azt

mondta egy napon: — Szerkesztőt csinálunk belőled! — Tetszett az ajánlat, mert ilyenre gondolni sem mertem volna, bár annyit megjegyeztem: — Még főiskolára járok! — Mintha nem is hallotta volna az óvatos ellenvetésemet. — Nem számít — mondta. — Lapunk már van, nem szerkeszthetjük emberek nélkül! — így lettem aztán ember elég fiatalon, huszonegy és fél éves koromban a Lőrincz Gyula terem-tő akaratából. A lapnál aktív dolgozó, a főiskolán meg Sas Andort, Csanda Sándort, Turczel Lajost szomorítón álmodozó. Nem egy riportom, később elbeszélésem született előadáson, amikor Sas, Csanda vagy Turczel nem figyeltek rám. Az Új Szó kulturális rovatát akkor Egri Viktor irányította.” (Mács József: Első közlésem, Irodalmi Szemle, 1977. június, 534 – 543. old.)

Mács József írói pályája elején

Ebben az időben mindenütt teret akartak adni a fiataloknak, persze nem minden hátsó szándék nélkül. A rendszer irányítói is tudták, hogy a tapasztalatlan fiatalokat könnyebb rászedni, és ha kellően ambicionáltak, maguk is elvégzik a „piszkos munkát”, kitúrják a régi rendszerből átvett idősebb korosztályt. Az irodalomban is ezt csinálták, csakhogy magyar vonalon egyszerűen nem volt kit, és így a kezdő írók szabad utat kaptak. Így nyílt lehetőség 1953-ban egy válogatás kiadására. Szőke József előszavával tizenhét új névvel ismerkedhetett meg az olvasó. Bábi Tibor, Dénes György, Gyurcsó István, Ozsvald Árpád, Török Elemér és Veres János is több kötetrel gazdagította a későbbiekben költészetünket. A bemutatkozó prózaírók közül később Mács József, Szőke József és Mikus Sándor bizonyított.

Mácstól három elbeszélés szerepelt ebben a válogatásban, humoros, derűs hangulatú írások, a jó kezdő szintjén. (*Önkritika, Háromszázötven tyúk, egy tojás, Mindenkit a szakmájában*). Fábry Zoltán már ekkor felfigyel rá, ezt írja róla: „Mács József különben ízes mondanivalója még nem adja azt, ami a szándéka: humort. A humort és satírárt nem a tárgy adja, nem a téma hozza, de az író csinálja. Nem véletlen, hogy az irodalomban a humoristák adják a legkisebb százalékot.” (Fábry Zoltán: *Fiatalok antológiája, Új Szó, 1954. március 12. , 6. old.*)

Ez a gyűjtemény megelőlegezett bizalom volt, amivel a többség élni is tudott, érvényes lett Fábry elgondolása: „Az antológia kollektívuma fontos ténynt dokumentált: a novella, vers és tanulmány útján a szlovákiai változás magyar színpépet gyűjtötte egybe. A dokumentáció tartalmi valósága természetesen nem manifestálódhatott formai tökélyvel. Az indulás megnyilatkozása lehetett csupán, az indulásé, mely most már többre kötelez: minőségi munkára, műgondra. Ha fiatal íróink erre fektetik a fősúlyt, akkor valóra válik az a hit és tudat, amit az antológia szerkesztője előlegezett a kis kötetnek...”

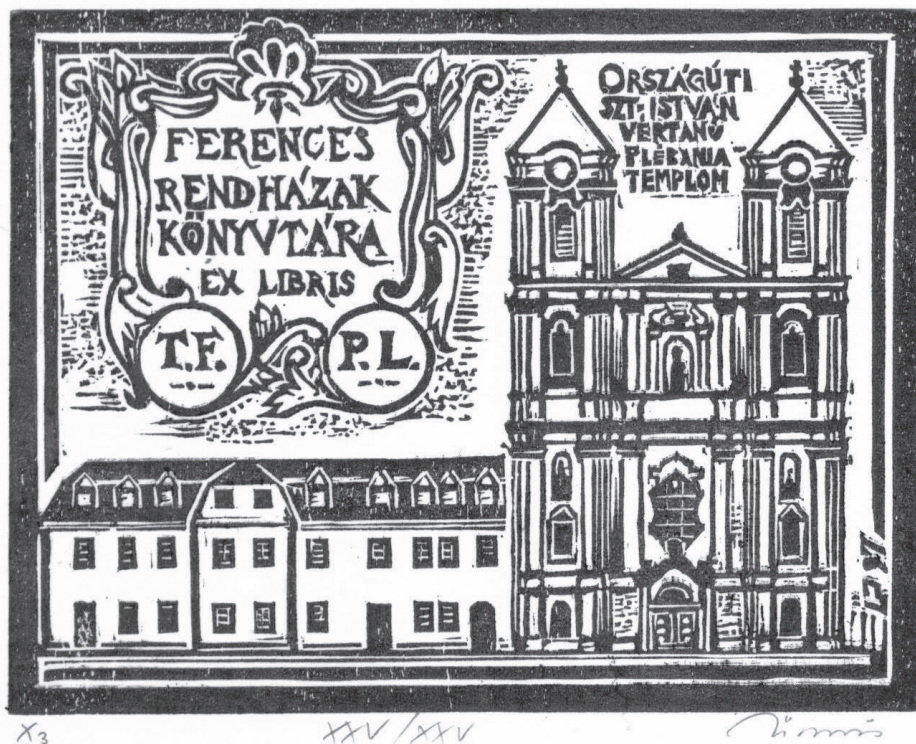
Ez volt tehát a rajtot jelző pisztolylövés Mács József számára is: ösztönző biz-

tatás, a Parnasszus rétjeinek hízelgő lehelete. Ellenben a társadalmi és politikai viszonyok nem éppen az alkotói szabadság vitorláit dagasztották 1953-ban. Éppen ellenkezőleg. Elvárás és kötelesség volt a rendszer hazugságainak magasztalása, bár személyes tapasztalatból ismerhették a valós helyzetet. Elég volt hazamenni: akár Bátkában, akár Páskaházán. Miként lehet mégis úgy kimondani az igazat, hogy a lapszerkesztők elvárásainak is megfeleljen. Mi a sorsa tehát a rózsának, „mely hóban virul”?

Mács József számára az elkövetkező négy évtized ennek a dilemmának jegyében telt el, miközben többször is kiütötték kezéből a tollat, mert sem 1956, sem 1968 után nem akart a vályúhoz terelt csordával tartani.

A bátkai „tékozló fiú” története ebből a templomból indult és ide tért vissza.

Urbán Károly református lelkész 1945-ben, aki meghatározó szerepet játszott Mács József életében és regényeiben is (pl. Deres Ákos néven).

Ex libris – linómetszet